

ZENIA

Början av sjuttioalet, tidig vår. Jag står tillsammans med Mahmut och Nedjemettin utanför en lägenhet på Ibsengatan i Blackeberg, vi är här för att göra en grundstädning. Anställda av Stockholms socialförvaltning och ingående i hemtjänstpatrullerna, en nyskapelse som utför något man valt att kalla ”social städning”.

Det finns mycket av sjuttioal över den här tjänsten. Radikalism och troskyldighet. I botten finns en tanke om att det inte enbart ska handla om städning, utan även socialt markarbete. Men oklart riktigt hur. Vi städar oss igenom kvartar och nedslitna bostäder där soporna samlats i årtal, ibland decennier, varvat med normalfallen där människor genom sjukdom eller olycksfall under en tid inte klarar tyngre städ.

Svårt att säga om vi plockats med någon större fingertoppskänsla, eller mest på måfå. Vi är en spretig samling. Skilda åldrar, olika yrkesbakgrund, olika nationaliteter. Några med erfarenhet från städbranschen eller från vården, andra från industrin. Så en grupp som är svårare att kategorisera: avhoppade studenter, några hemmafruar, mer eller mindre misslyckade artister, långtidsarbetslösa, en dubbelarbetande lantbrukare.

Kanske ändå en del fingertoppskänsla, parat med slumpen. Eller ödet. Anankes ögonkast. Som placerar just denna städpatrull på just denna adress denna aprilmorgon. Mahmut Baksi, kurdisk journalist och författare, politisk flykting. Nedjemettin, även han kurd och politisk flykting. Själv är jag yngst i sällskapet och med en helt annan erfarenhetsbakgrund, har studerat en del, så hoppat från jobb till jobb, publicerat några dikter i en debutantantologi och några i pressen.

Lägenheten vi befinner oss utanför tillhör Zenia Larsson.

*

Szajna Marcinkowska är sjutton då Polen 1939 invaderas av tyska styrkor och hon tillsammans med sin familj interneras i det judiska ghyttot i hemstaden Lodz. 1944 transporteras hon vidare till Auschwitz och sedan Bergen-Belsen. När Tyskland kapitulerar och lägren töms är hon bland de fåtaliga överlevarna. Hon kommer till Sverige med en Röda Kors-transport på hösten 1945, då väger hon knappt trettio kilo. Hela hennes familj och släkt har utplånats.

Två år senare, 1947, antas hon som elev vid Konstakademin, den första eleven av utländsk härkomst sedan akademins tillkomst. Hon studerar under Simon Grate, har bland andra Slas som kurskamrat. Efter studietiden är hon under en tioårsperiod verksam som skulptör, men hon har samtidigt börjat skriva. Som Zenia Larsson – hon har gift sig och försvenskar sitt namn – ger hon under det tidiga sextioalet ut trilogin Skuggorna vid träbron, Livet till mötes och Lång är gryningen. Hon blir den första författare som på svenska och utifrån egna erfarenheter gestaltar Förintelsen.

Här, vid mitten av sjuttioalet, har hon publicerat sex romaner och tre essäsamlingar, dessutom radiodramatik och tidningsartiklar. Längre är hon parallellt verksam som skulptör, men allt svårare reumatiska besvär gör det omöjligt för henne att fortsätta, författarskapet tar över.

*

Jag försöker se den här morgonen framför mig igen. Zenia, som öppnar, släpper in oss. Hon är kortvuxen, spenslig. Blicken ur de mörka ögonen forskande, vänlig, men inte förbehållslös. Det hon utstrålar är ett slags inbjudande integritet: det finns en direktitet hos henne, men samtidigt något begrundande, smått värderande – en kritisk blick.

Hon visar oss runt, ursäktar sig över att lägenheten är svårstädad. Det handlar om en etagevåning, där bottenplanet består av en ateljédell, väggarna täckta av bokhyllor och konst. Likadant på övervåningen, böcker och konst.

Någonstans här i berättelsen sätter vi antagligen igång med städningen, men av den finns ingen minnesbild. Det som finns är minnet av ett slags böljande samtal, från att vi stiger över tröskeln tills att vi ger oss av. Diskussioner som går från litteratur till politik och tillbaka igen. I mycket rör det sig om politik, knappast förvånande.

Mahmut Baksi har tvingats fly från Turkiet undan ett femtonårigt fängelsestraff för kurdisk propaganda, hans böcker är förbjudna, liksom hans journalistik. Nedjemettin är medlem av PKK, det förbjudna kurdiska kommunistpartiet, han är stämplad och efterlyst som terrorist. Och i Zenias bakgrund finns inte enbart kriget och erfarenheterna från ghettot och dödslägren: hela hennes uppväxt i en socialistisk arbetarfamilj i industristaden Lodz är genomsyrad av politik och politisk debatt.

Till ganska stor del kommer samtalet att handla om staten Israel.

Sjuttioalet är en brytningsperiod för synen på Israel. Kritiken från vänsterhåll har vuxit sig allt starkare, i praktiken övergått till ett ifrågasättande av själva statsbildningen. För Zenia är den här frågan inte ny. Båda föräldrarna är aktiva i det judiska socialistiska arbetarpartiet Bund, som under mellan- och förkrigstid aktivt motarbetar den sionistiska rörelsen. Själven kommer hon att närmast uppfostras inom Bunds ungdomsrörelse. ”Jag är alltså själv en gammal *bundist*”, skriver hon i en debattartikel i DN. ”Mina föräldrar och hela min släkt – av vilka ingen finns kvar – tillhörde Bund, som – med ödesdigra konsekvenser – blev sionismens bittra motståndare... I dag har jag anledning att med djup sorg beklaga att vi i Bund var så framgångsrika i vårt arbete. Om inte skulle kanske fler ha lyssnat till de sionistiska organisationernas varnande röster, gett sig iväg och överlevt den kommande utrotningen.” Hon betecknar sig själv nu som sionist, utan att skämmas. ”Min sionism är enkel: för mig är Israel en sionistisk stat på samma sätt som Sverige är en svensk stat. Den har rätt att existera på samma sätt som staten Sverige har rätt att existera”.

De båda kurdiska motståndsmännen är något svalare i sin syn på Israel. Visst ser de den turkiska regimen som sin huvudmotståndare, men ur deras synvinkel är Israel såväl som Nato och USA krafter som motarbetar den kurdiska kampen. Vid den här tidpunkten ligger deras sympatier snarare hos den palestinska rörelsen. ”Våra palestinska bröder.”

Själven håller jag mig utanför diskussionen, eller i vart utkant av den. Någon riktig klar uppfattningen om vad jag tycker i den här frågan har jag inte, dessutom är jag konflikträdd,

hatar att ta ställning. vill inte dras in i debatter om för eller emot. Men så – vid något tillfälle, mitt i all diskussion, språkförbistring, meningsmotsättning – kommer mina egna skrivförsök upp. Zenia betraktar mig fundersamt, lite senare kommer hon bort till mig, undrar om hon kan få läsa några av mina dikter.

*

I en tidningsartikel om hemtjänstbussarna finns jag med på bild. Utsvängda manchesterjeans, ljus utanpåskjorta, ärmarna lite slarvigt – och modemedvetet – halvt uppkavlade. (Städade jag verkligen i den här munderingen? Hade vi inga arbetskläder? Var bytte vi i så fall om?) Och så håret, som faller ned mot axlarna. antagligen min sista långhåriga sommar.

Ansiktsuttrycket. Kisande blick, något fjärrskådande och samtidig självmedvetet där. En som är på väg någonstans. Den jag vill se ut att vara.

I verkligheten är jag osäker, utan riktigt fotfäste. Vacklande självkänsla. Tvivlande på vad jag sysslar med, mitt skrivande, ja hela mitt liv. Dessutom lättpåverkad. Jag har redan – i enlighet med rådande tidsanda – skrivit under på att litteraturen måste ha en politisk inriktning, att den måste ”fördjupa, omforma vårt medvetande och bidra till att förändra våra levnadsvillkor”. Vilket knappast syns i det jag själv skriver, en poesi som mest vetter åt det tillbakablickande, det vemodigt naturlyriska.

Men kanske är det just detta som Zenia fångats av, både motiven och tonen i dikterna. Jag tänker mig att det hos henne finns en längtan efter texter som inte har någon egentlig relation till den avgrund hon bär inom sig. Förintelsen, förintelselägren.

Det är svårt att säga vad mitt skrivande skulle ha resulterat i utan mötet med Zenia Larsson. Det blir hon som sparkar igång mitt författarskap genom att helt sonika lämna över den bibba dikter hon fått till sin förläggare, vilket något år senare resulterar i min debutsamling, ganska snabbt följd av ytterligare två diktsamlingar.

Och hon kommer att bli min mentor, men lite på avstånd, smått avvaktande. Det är med ojämna mellanrum som vi ses, mestadels kommunicerar vi via telefon eller brev. När vi diskuterar det jag skriver handlar det mer om uppmuntran än kritik från hennes sida.

Genom nära två decennier kommer vi att hålla kontakten, den bryts inte förrän i slutet av åttiotalet.

Jag vet inte om jag egentligen kan säga att vi lär känna varandra, inte på djupet. Hennes personliga historia, uppväxten, kriget, ghettot, berör vi bara lätt, liksom studsande, i våra samtal, som ju oftast handlar mer allmänt om litteratur, författare, preferenser. Om hennes tid i förintelselägren talar vi knappt alls. Efteråt kommer jag att söka förklaringen i min egen osäkerhet, att jag inte vågat närma mig det oerhörda. Men svaret ligger inte där, det handlar om något mer grundläggande, om ett val hon själv gjort.

I sin debuttrilogi skildrar Zenia ghetttot och tiden efter befrielsen, men utelämnar åren i dödslägren. På en intervjufråga svarar hon: ”...Dessa läger var en främmande planet – det fanns inga igenkännbara relationer, inga tillämpbara värderingar. Inget språk kunde täcka den verklighet i vilken man levde – och dog. Människorna var avskalade de sista resterna av sin värdighet, sin integritet och identitet. Att beskriva denna tid vore att försöka återge något för det mänskliga sinnet ofattbart, utanförmänskligt. För mig är det omöjligt.”

Auschwitz och Bergen Belsen är en avgrund hon inte kan återvända till, inte vidröra och inte beskriva.

Ändå gör hon det. Ständigt. Lägren är det svarta hål som hela hennes författarskap – hela hennes konstnärskap – rör sig kring. Hela hennes liv. Det hon inte namnger finns ständigt där, uppslukar allt.

Jag har inget hem, säger hon en gång. Varken där eller här. Varken före eller efter. Allt sådant förintades, försvann. Jag står på ett isflak, hoppar till nästa.

I romanen Stadens fyrkantiga hjärta återvänder hon ändå till det som en gång varit hennes hem. Den slitna, bullriga industristaden Lodz, dess arbetarkvarter med sin stora östjudiska befolkning. Och den lilla stenlagda gård där hon växte upp. Det fyrkantiga hjärtat. Hennes enda återbesök, skildrat i litterär form. Och hon låter sin huvudperson ställa en fråga till en polsk granne som fortfarande minns henne: Hur är det, fru Jendek? Saknar ni oss? Alla vi judar som fanns här tillsammans med er? Och kvinnan svarar slutligen: Nå, jag... Vad mig anbelangar så... spelar det ingen roll.

*

Mahmut och Nedjemettin kommer inte att stanna länge i den sociala städsvängen. Jag kan nästan se hur de småleende skakar på huvudet åt det hela, innan de vandrar vidare i invandrarbranschen. Och ut ur den.

Nedjemettin lämnar snart landet, tar sig – antagligen – via Sovjet och Irak tillbaka in i Turkiet, ansluter sig till en väpnad enhet inom PKK.

Mahmut Baksi stannar kvar, blir svensk medborgare och så småningom en av de tongivande debattörerna i kurdiska frågor här i landet. Han etablerar sig också som författare, fram till 2000-talet har han publicerat ett femtontal böcker på svenska.

Själv arbetar jag kvar ännu ett år. Så flyttar jag, byter stad. Och byter jobb, gång på gång. Skaffar familj, mina barn föds. Jag fortsätter att skriva, men efter min tredje diktsamling hittar jag inte på länge någon förläggare. Kontakten med Zenia består, men blir efterhand alltmer sporadisk. Och något i den förändras.

Hennes man, hennes älskade Pelle, drabbas av en kronisk och alltmer invalidiserande sjukdom. I dess förlängning tvingas hon in i en utmattande och segdragen kamp med sociala myndigheter för få tillgång till ett fungerande vårdboende. För Zenia, som alltid varit en närmast orubblig försvarare av det svenska samhället, den svenska modellen, blir det här en plågsam upplevelse. Det skapar en känsla av att ha blivit sviken och samtidigt en djup sorg. Under åttiotalet tystnar hon både som författare och debattör. Det har säkert till en del att göra med att Pelles tillstånd försämrats, men det är knappast vågat att gissa att det också beror på epokens förändrade politiska klimat. Hennes röst tillhör inte längre dem som efterfrågas.

Våra kontakter begränsas alltmer, hon blir allt svårare att nå. Det sista samtalet sker sent en kväll mot slutet av decenniet. Hennes röst avlägsen, knappt hörbar, det är som om hon kämpar efter luft. Nej, hon vill inte ha någon kontakt mer. Hon orkar inte. Hon kanske hör av sig längre fram, någon gång. Inte nu.

Vi kommer aldrig mer att talas vid eller träffas.

Nedjemettin lämnar alltså landet bara något år efter aprildagen i Blackeberg. Senare dödas han i en sammanstötning med turkisk trupp. Ett par notiser om händelsen dyker upp i pressen. År 2000 avlider Mahmut Baksi, kort efter att ha inlett en hungerstrejk på Sergels torg till stöd för fängslade journalister i Turkiet. Han begravs i Diyarbakir i östra Turkiet/nordvästra Kurdistan. Vid begravningen, med kistan svept i en svensk flagga, deltar upp emot 70 000 sörjande.

Zenia avlider 2007. Minnesord publiceras i en del tidningar, men på kultursidorna syns knappt något. Efterhand dyker hennes namn upp i ett eller annat sammanhang, för det mesta i krönikor, artiklar som berör Förintelsen. Men som författare och konstnär är hon på det hela taget bortglömd. Längre fram, i det nätbaserade samhället, kan man hitta en del av hennes skulpturer på auktionssidorna, sällan för mer än några hundralappar. Hennes offentliga verk har flyttats undan, magasinerats eller helt enkelt försvunnit.

Vikten av en människas liv, kan den bestämmas? Nej, knappast. Och jag är inte ute efter att jämföra, betygsätta.

Istället vänder jag mig om, ser oss fyra där i det liksom nytvättade aprilljuset. Detta ganska disparata sällskap, i ett mer eller mindre osannolikt möte. Hur vi sammanstrålar, ja faktiskt *strålar tillsammans*, för några korta ögonblick, några få timmar, i detta böljande, studsande, hackande samtal som far mellan ideologier, epoker, världsdelar, händelser, personer. Som kulan i ett flipperspel.

Och jag ser mig själv, betraktande, lyssnande, avvaktande. Vid sidan om. Ändå med den där känslan av att livet – just här – ligger vidöppet framför mig. Vibrerande. Allt kan hända. Och kommer att göra det.

(Ur ”Jag faller som en sten genom tiden genom livet”)